

ӘОЖ 323.1 (574)

Ш.К. Тухмарова

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университетінің аға оқытушысы,

Қазақстан, Қызылорда қ.

E-mail: aitymbetov_nurken@mail.ru**Ұлтымызды ұлықтаудағы ұлттық идея мәселелері**

Бұл мақалада қазіргі кезеңде ең өзекті болып табылатын Қазақстан халқын бір арнаға тоғыстыратын ұлттық идея мәселесі қарастырылады. Ұлттық идея – белгілі бір бағыттағы қоғамның даму өлшемі мен бағытын анықтаушы құрал. Ұлттық идея – қоғамның бастапқы даму сатысында оның негізгі біріктіруші факторы ретінде рөл атқарады. Сондықтан жеке адамның қызметінде оның өмірлік ұстанымын анықтап, оған шабыт беріп, сонымен бірге барлық қоғам мүшелерін бір арнаға тоғысуға жетелейтін құндылықтар идеясы болады. Алайда қазіргі таңда қоғамда нақты ұлттық идеяның болмауына байланысты түрлі идеялардың өзара күресі туындап, ол халықты бір бағытқа жұмылдырудың орнына керісінше белгісіз жағдай туындатуда. Сондықтан мақалада қазақ тарихына үңіле отырып, жалпы қазақ халқын біріктіретін ортақ ұлттық идеяны іздеуге талпыныс жасалған.

Түйін сөздер: ұлттық идея, қазақ халқы, ұлттық бірегейлік, этнос, идеология, Қазақстан, тарих, философия, рухани сабақтастық, диаспора, құндылықтар, әдет-ғұрып, рух.

Sh.K. Tukhmarova

Problems of national idea in nation honoring

In article the problem uniting the people of Kazakhstan of national idea that is most actual of all questions today is considered. The national idea – is an element defining the direction of development of society and being a criterion of progress of society in this direction. The national idea is an uniting, rallying beginning for development of society and an pointing vector of its development. Exactly for this purpose the national idea also is necessary is the that ideal, those values from which members of society derive the inspiration, that is the general for dividing idea that gives energy, incentive and activity of the individual. However, at the present stage absence of concrete national idea generated opposition of different ideas that in turn instead of people integration, on the contrary, creates conditions for differentiation. In this regard the author made an attempt to find national idea in the history of the Kazakh people which would become uniting for all population.

Key words: national idea, Kazakh people, national identity, ethnos, ideology, Kazakhstan, history, philosophy, spiritual interrelation, diaspora, values, custom, spirit.

Ш.К. Тухмарова

Проблемы национальной идеи в почитании нации

В статье рассматривается проблема объединяющей народ Казахстана национальной идеи, что является наиболее актуальным из всех вопросов на сегодняшний день. Национальная идея – есть элемент, определяющий направление развития общества и являющийся мерилем прогресса общества в этом направлении. Национальная идея – это объединяющее, сплачивающее начало для развития общества и указующий вектор его развития. Именно для этого и нужна национальная идея – это тот идеал, те ценности, в которых члены общества черпают свое вдохновение, то, что является общим для разделяющих идею, то, что придает энергию, стимул и направление деятельности индивида. Однако на современном этапе отсутствие конкретной национальной идеи породило противостояние разных идей, что, в свою очередь, вместо интеграции народа, наоборот, создает условия для дифференцированности. В связи с этим автор предпринял попытку найти национальную идею в истории казахского народа, которая стала бы объединяющей для всего населения.

Ключевые слова: национальная идея, казахский народ, национальная идентичность, этнос, идеология, Казахстан, история, философия, духовная взаимосвязь, диаспора, ценности, обычай, дух.

Тәуелсіз Қазақстан өзінің даму барысында және ұлттық бірегейлігін қалыптастыру кезеңінде арғы шығу тегі, салт-дәстүрін, рухани-мәдени ұстанымдарын, тарихын, яғни қазақтардың қайдан, қашан, қалай шыққанын, болмысын танып-білуге ұмтылғаны күмән туғыз-

баса керек. Ұлттық өзіндік менді қалыптастыратын тетіктер мен жағдаяттар сан алуан. Оған көшедегі қаптаған жарнамалардан бастап, енді ғана дүние есігін ашқан сәбидің құлағына естілетін ән мен күйге дейін кіреді. Солардың бәрінің басын қосатын, бәрін өгіздей өрге

сүйрейтін құдірет Ұлттық Идея деп білгеніміз жөн. Ойы оңа, санасы санға бөлініп отырған қазаққа ортақ ұлттық идеяны таба қою оңай міндет емес. Ал қажеттігін отансүйгіш рухтағы әрбір қазақстандық азамат сезініп отырғаны айдай ақиқат [1].

Алдымен бізге қажет ұлттық идеяға қойылатын талаптарды пысықтап алу керек. Біріншіден, ол идея Ата Заңымызға қайшы келмеуге тиіс. Яғни нәсілдік, ұлттық, діни, жыныстық кемсіту немесе дәріптеуден алыс тұрғаны абзал. Екіншіден, ұлттық идея Қазақстанның атын анықтап отырған қазақ халқының мұратын ұлықтаумен қоса, басқа диаспоралардың тарихи, дәстүрлі, этникалық ар-намысына тимейтіні былай тұрсын, қайта соған қуат беретін факторға айналуын қамтамасыз ететін болуға тиіс. Үшіншіден, ұлттық идеяның хронологиялық бастапқы сәті белгілі болғанмен, бүгін де, ертең де шексіз жүзеге аса беретінін баса көрсеткені жөн. Елдің ішіндегі, жер-жаһандағы нақты ахуалға байланысты оның көздегені өзгеріп, нақтыланып отыратыны айтпаса да түсінікті жайт. Мәселен, қазірдің өзінде тарихи отанында отырған қазақтар мен диаспора санатында шетте жүрген қазақтардың ұлттық мұраты бірдей деп айта алмаймыз. Біріншілері үшін Қазақстанның бүгіні мен ертеңі басты мәселе болса, екіншілері жүрген ортасында қазақ болып қалу қамын көбірек жейді. Уақыт өткен сайын ұлт мұратындағы осынау айырмашылық ұлғаймаса, қабыспайтыны ақиқат. Қытайдағы қазақтардың кейінгі толқыны қытайланып, Түркиядағылар түріктеніп бара жатқаны белгілі. Мың өліп, мың тірілумен азаттыққа жеткен қазақтың тағдырын анықтағыш ұлттық идеясы қазақстанда ғана өз жемісін бере алады.

Ұлттық идея Қазақстандағы барлық халықтардың тілінде орнықтырылуы керек, сонымен қатар ол қазақ мұратын көздейтінін жасырудың еш қажеті жоқ. Мұндай қадамға барудың негізінде бірнеше себеп жатыр. Біріншіден, Қазақстанға қоныс аударған келімсектердің соңғы легі тың игеру жылдары келді. Содан бері жарты ғасырдан астам уақыт өтіпті. Яғни басқа этнос өкілдерінің ең кем дегенде үшінші ұрпағы қазақ топырағын басып жүр. Бұлар қазақ болып кетпесе де қазақстандық екенін бір адамдай біледі. Тарихымыздан, салт-дәстүрімізден, мәдениетімізден, ендігі тілімізден хабардар. Қазақстан халқы, қазақстандық ұлт дегенді осылар үшін айтамыз. Ал Қазақстан, қазақстандық дегеніміз - қазақ дегенді біл-

діреді. Екіншіден, шекарадағы темір перде ысырылып, ақпараттық алмасу үдегендіктен алыс шетелдердегі өркениетті мемлекеттің өзінде байырғы халық пен кірме халықтың қалай өмір сүретіні, құқықтарында қандай айырмашылықтар бар екені баршамызға мәлім болды. Ұлттық идея құндылықтары мен ұстанымдарын екі әлеуметтік қауым арасында мейлінше дәйекті бекемдеу қажет. Ең алдымен бала бақшада тәрбиеленуші бүлдіршіндерден бастап, университет аудиторияларында отырған жастарға жеткізуден ештеңені аяуға болмайды. Содан кейін мамандар мен зиялылардың ұлттық идеяға қалтқысыз берілу сезімін қалыптастыру. Осылардың санасына, өмір салтына сіңген ұлттық идея кімді болсын өз иіріміне ала жөнелетініне күмән жоқ.

Ұлттық идея барша халықтың күш-жігерін, іс-әрекетін уақыт алға қойып отырған аса жауапты тарихи міндетті шешуге жұмылдыратын, баурап әкететін күш болуын қалаймыз. Өткен күндерден айғақ - дәлел келтірер болсақ, XIX ғасыр аяғындағы Ресейде ұлттық идея міндетін "Самодержавие, православие, народность" деген атау-терминдер атқарса, кешегі Ұлы Отан соғысы жылдарында большевиктер ұлттық идеяның арқалар жүгін "Бәрі де майдан үшін, бәрі де жеңіс үшін" деген ұранға сиғызды [2, 26]. Кез келген мемлекетке ұлттық идея қажет, ал оның ұғым-түсінігі, атау-термині әр кезеңде әрқилы болып келуі объективті заңдылық. Сондықтан да бүгінгі ұлттық идея міндетті түрде ұзақ немесе қысқа мерзімді қамтып жатуы керек деп шарт қоюдың негізі жоқ.

Республика президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстанның болашағы қоғамның идеялық бірлігінде» атты еңбегінде: «Мәдени дәстүрлер қашанда әлеуметтік қайта түлеудің қайнар көзі болып келді. Өзінің тарихи, мәдени тамырларына қайта оралу - бұл әрине оң процесс. Қазақстанда ұлттық тілді, өнерді, мәдениетті дамытуға барынша қолдау жасалып отыр - деген сөзі мұның бірден-бір айғағы. Ұлттық идеяның мән-мағынасын дәл қазіргі таңда "Қазақ елі, Азаттық, Бірлік" деген ұғым-түсініктер аша алады [3, 69].

Идеология – кез келген мемлекетте қоғамды дамытуға, оның мүшелерін бір мақсат жолында біріктіруге, ішкі және сыртқы саясатты жүзеге асыруға, ғылымды, білімді, мәдениетті ілгерілетуге, жаңа адамгершілік құндылықтарды орнықтыруға пайдаланылады. Бір сөзбен айтқанда, идеология мемлекет дамуының басты құралы қызметін атқарады.

Елбасының Қазақстандағы “бүгінгі таңдағы идеологиялық саланың төрт шешуші басымдығы” ретінде ұсынған “Ұлттың тұрақты дамуы”, “Мемлекеттіліктің нығаюы”, “Халықтың бірлігі” және “Келешекке сенімі” бұрыннан айтылып келе жатқан және жүргізіліп отырған саясатпен қатар, ішкі саясаттағы жаңа құндылықтардың және міндеттердің енгізілгендігін білдіреді. Бұрын абайлап айтылатын, енді еліміздегі ішкі саясаттағы басым бағыттардың бірі ретінде қарастырылатын “Ұлттың тұрақты дамуы” туралы Елбасы Н.Назарбаев қазақ тілді басылым басшыларына берген сұхбатындағы “Ұлтымыздың даму деңгейіне көңіліңіз тола ма?” деген сұраққа былай деп жауап берген болатын: “Біз осы мемлекет үшін негізгі жауапкершілік жүгін өз мойнымызға алып отырған ұлтпыз. Біз мемлекетті ұйыстырушы ұлтпыз. Әр адам жедел жаңғырмайынша, мемлекет жедел жаңғыра алмайды. Тұтас ұлт бәсекеге қабілетті болмайынша, мемлекет әлемдік экономика мен қоғамдастыққа кіріге алмайды [3].

Идеология ұлттың бойында саналы түрде, өз еркімен, құлшыныспен, патриоттық сезіммен орын алғанда ғана тиімді қызмет етеді. Сонымен қатар, идеологиялық қызметтің табысты болуы, ең алдымен патриоттық тәрбие беруге келіп тіреледі. Патриот еместерге, өз елін, Отанын сүйе немісқұрайлы қарайтындарға мемлекет идеологиясымен бірге, ұлттық идеяларды да сіңіру қиынға соғады. Елбасы Н.Назарбаевтың сөзімен айтқанда, “шынайы отансүйгіштікті, нағыз азаматтықты қалыптастыру жеке бастың өзін саяси тұрғыдан айқын сезінуін, өз Отанын саналы түрде таңдауын көздейді. Әрбір адам біздің мемлекетімізге, оның бай тарихына, болашағына өзінің қатысты екенін мақтанышпен сезіне алатындай іс-қимыл жүйесін талдап жасауы қажет. Елдің проблемалары да, келешегі де барлық адамға жақын әрі түсінікті болуға тиіс.

Ұлттық идеяны “Қазақ елі. Азаттық. Бірлік” ұғым-түсініктерімен бейнелеу жалпақшешейлік, жалтаңкөздік, баяғы көнбістік емес, қайта саяси, танымдық, рухани кемелдігіміз бен оралымдылықты паш етсе керек. Қазақтың нартұлға ұл-қыздары идея үшін, ал тоталитаризм тұсында қасаң идеяның ойранымен жанын аз қиған жоқ, енді идея қазақ мұраты үшін құрбан болғанын тілейік. Қазақ елінің, азаттығымыздың, ынтымақ-бірліктің мүддесіне қызмет етіп, діттегеніне жеткен күні қош-есенге кете баратын кемел де кесірсіз ұлттық идеяны бекемдеу әрқашан жауапты міндет болып қала

бермек. Сондықтан ұлттық идеяны ұлт мұраты деп алып, қабылдайтын болсақ, мәселенің тоқ етерін тапқанымыз. «Алтау ала болса, ауыздағы кетеді, деген екен бабаларымыз. Ал ондайлар алтаудан да көп болғандықтан, этностың өз ішіндегі ала-құлалық ұлттың, мемлекеттіліктің болашағына қатер туғызбай қоймайды. Алғашқыда ұлттық тұтастықтан, содан мемлекетінен айрылудың әкелер қасіретін-бек ұлдардың құл болатынын, пәк қыздардың құл болатынын осыдан ХІІІ ғасыр бұрын Күлтегін тасына қашап жазған байырғы түркілер даналығына қалайша бас иеміз. Олай болса, Елбасымыз, Н.Ә. Назарбаевтың: «Қазақтың сана-сезімі өткендегі, қазіргі және болашақтағы – тарих толқынында өзінің ұлттық «Мен» дегізерлік қасиетін түсінуге тұңғыш рет енді ғана мүмкіндік алып отыр. Бірақ бұл мүмкіндік қана: ол шындыққа тек қазақтардың ғана емес, барлық қазақстандықтардың жаппай санасына орныққан фактіге айналуы қажет», деп жазуында өмірлік мәні бар шындық жатыр [4]. Ұлттық идея ұлттық «Менді» қалыптастырып қана қоймай, жаппай бәрін өрге сүйрейтін құдірет деп білгеніміз жөн, армансыз адам-қанатсыз құспен тең, дейді халқымыз. Осыдан-ақ шығарар қорытындымыз, ұлттық идеясыз нендей жағдайға душар болатынымыз белгілі жәйт, дейтұрғанмен, көлдей жайылып, келе жатқан жаһанданудың табанында жаншылып қалмау үшін де ұлттық идеяның өзектігі мен қажеттігі күн санап артып келеді.

Халық идеясыз, ал мемлекет идеологиясыз өмір сүре алмайды. Көпұлтты ірі мемлекетті ұстап тұру үшін де құдіретті идеология керек екені әлемдік тәжірибеден белгілі. Батыс елдерінде ұлтты азаматтық деп түсінуі аясында мазмұны-нағыз ұлттық, ал пошымы – азаматтық идеология ұзақ жылдар бойы қалыптасып, берік орнықты. Ал Қазақстанда қазақ халқының бейбіт сүйгіш, өзінің ұлан-ғайыр даласындай кең пейіл менталитетінің еліміздегі саяси тұрақтылық пен ұлтаралық келісімді орнықтыруы өзгелер қызығарлықтай қуатты идеологияның функциясын табиғи түрде атқарып тұр. Идеологияның өзі мемлекеттің басты сүйенер діңгегіне емес, бүкіл қазақстандық азаматтардың ортақ ісіне айналуы тиіс. Осы орайда, Президентіміз мемлекеттік идеологияның негізгі діңгегі ретінде бес мәселені айрықша атап көрсетіп жүр: Достық, Ұлттық идея мен мәдениет, халықты заңға бағынуға тәрбиелеу және экономиканың үйлесімді бірлігінен жалпыұлттық идеологияның күш-қуаты арқылы халықты

түрлі ұлт өкілдерінен құралған біртұтас азаматтық және саяси қауымдастыққа айналдыру. Ұлттық идея – мемлекеттік субъекті болып табылатын саяси-этникалық қауымдастыққа тән болса, өз кезегінде әр түрлі мүдделер мен қауымдастықтарды тұтастырушы ортақ құндылық ретінде мойындалады және өз кезегінде қоғамның трансформациясы барысында ұлттық рухпен тұтасып, мәні де, заты да бір мемлекеттік идеологияны құрайды.

Достоевскийдің: «Асқақ идеясыз адам да, ұлт та өмір сүре алмайды» деп жазғанындай, ондағы асқақ идея әр ұлттың болмысына байланысты қалыптасқан ұлттық идея деп білеміз. Ұлттық идея этникалық сезімдердің негізінде пайда болады, дейтүрғанмен, ұлттық идея бері салғанда ғасырлық, әрі салғанда дәуірлік мұратын айқындайтын, келер ұрпақтарға да шамшырақ бола алатын заманалық рухани философия, тарихтың жоғалтқанын бүгіннен іздеу, бүгінгінің талабын тарихта кеткен қателіктерден арыла отырып қанағаттандыру, келешекке халық тарихының философиясы арқылы үңілу.

Ал енді «қазақстандық ұлт» идеясын ұсынып ұлттық идеяға айналдырмақ болып жүрген ғалымдарымыз Қазақстандағы қазақ ұлтының тарихи орнын ұстап, азаматтық делінетін ығыжығы қауымдастық құруға итермелейді, мұндай жағдайда исі қазақ этникалық қанын сұйылтып, жер мен мемлекеттің мұрагері ретіндегі құқынан айырылады. Елімізде «қазақстандық ұлт» құрудың қандай қажеттілігі бар екендігі белгісіз. Мүмкін өзге ұлт өкілдерінің этникалық сезімін сұйылтып, қазаққа айналдыруға ұмтылған түріміз бе? Жаһанданудың қазақстандық үлгісін жасағымыз келді ме екен? Бұл ешқандай нәтиже бермей, тарих та, бүгінгі күн де, ертеңгі келешек те кешірмейтін күнә болар еді.

Мысалы, кейінгі онжылдықтарға үңілетін болсақ, Кеңес Одағы ұлттық аймақтарда дәстүрлі этномәдениеттерді шектеу бағытында мынадай іс-шаралар жүргізді.

1. Халықтың мәдени мұрасы екі бөлікке бөлінді: «үстем тап өкілдері жинақтаған кертартпа әдеп-ғұрыптар» және «каналышы топтардың моральдық ұстындары». Алғашқылары «революциялық құқық» дегеннің атымен заңсыз деп жарияланды.

2. Атеистік идеология тұрғысынан канондық – құқық пен мораль мүлдем теріске шығарылды.

3. Адам құқықтары идеясы (табиғи құқық) «буржуазиялық наным» болып жарияланды.

4. Әдет-ғұрып нормаларын пайдалану ісін жоққа шығарып қана қоймай, ұлттық сана мен психологияны есепке алуды да жоққа шығарды.

Дейтүрғанмен, Қазақстан жартылай көшпелі және көшпелі мұрасына қарамастан дамыған елге ұмтыла бастады. Оның экономикасы, негізінен қысқа ауқыт ішінде өзгерісті басынан өткізді және болашақтағы дамуы үшін аграрлыққа қарағанда, индустрия саласында қор жинақтады [5, 69-105].

Зер салған адамға қазір қазақ ұлтының рухани жаңарып, өшкенін жандырып, өлгенін тірілтуге тырысып жатқандығы көрінер еді. Осыған қарап қазіргі кездегі ұлттық пассионарлық кернеудің шамасы – шындығында да өрлеу сатысында екендігіне толық көз жеткіземіз. Демек, келесі пассионарлық жарылыстың да этностық кеңістік үшін уақыты аса алыс болмауы керек.

Қазіргі тарихи кезеңде, яғни, ХХІ ғасырдың басында қазақ халқының ұлттық санасы мен дүниетанымы жаңарып, өзін-өзі тану, өзін басқаға таныту, өзінің бай ежелден қалыптасқан тарихы мен ұлттық дәстүрлерін құрметтеу, ұлы тұлғалары мен ойшылдардың бүкіл дүниеге таныту, бай рухани және мәдени қазынасы әлемдік өркениетпен ұластыру бағытында қыруар шаруалар атқарылды. Дегенмен, осы заманауи маңыздылығы бар нағыз рухани қайта түлеу мағынасындағы іс-әрекеттердің іргетасы сонау ХХ ғасырдың басындағы қазақ зиялыларының шынайы, халық сүйгіш қызметтерімен астасып жатады. Сондықтан тарихи тамырластықтың көрінісін жандандыру арқылы этностық мәдени мұрамыздың рухани келбетін өзектендіре түсеміз, данагөй тұлғалардың есімін халық жадында сақтаймыз. Демек, қазіргі уақытта алдыңғы ағалар Шығысқа, артқы інілер Батысқа қарап тұрған заманда ұрпақтар сабақтығы, рухани сабақтастық өз шешімін таппаған мәселе болып қала бермек. Абай атамыз тәлім-тәрбие беретін адам болса, оны қабыл алатындар жоқ емес десе, сол үлгі өнеге болып көрінетін ағалар тарапынан қандай нәтиже бермек, жас ұрпақ қандай ұстанымға келуде, ойға салмақ түсіп, нені үлгі етуде? Әке мен бала мәселесі бүгінгі күні қайта қарастырылуды қажет етеді, яғни, келешек ұрпақтың бағыт-бағдарына қоғамдағы көзқарасы мен ойы әділ бағаланатынына сенімді жағдай тууы тиіс. Дейтүрғанмен, мазмұны космополиттік ағайындар сауалдамаларына, осындай, мылтықсыз шайқаста, Ұлттық идея жауап беруге тиіс, ал заман биігінен табылуды намыс мұраты ету-ұлттық идеяның күретаымыры болып табылады.

Жалпы, қазақ ұлтының тұлғалануы, қазақ ұлтының жетілуі – ұлттық мұраты жолында Бөгенбай мен Қабанбайша қайраттанып, Абай мен Ахметше толғанып, Шәмші мен Нұрғисаша тебіренуі ғана қалды [6, 56].

Алда бұралаң жол, асу бермес асулар, өткел бермес өзендер, кешу бермес көлдер, шеті жоқ мұхиттар бар. Сол ұзақта, қызық сапарға өзге-

лермен иық қағыстырып тағы бір халық тәуекелдің кемесіне қаймықпай мінді. Ол қазақ халқы. Оның өзінің гиді болуы тиіс, әрі бар да, ол өз әлінің рухын жоғары ұстап, ақ парус астында әлемдік мұхиттар айдынан көктей өтіп, сара жолдай адасуға мүмкіндік бермей, туған халқының айбарын асыра береді деген сенім-деміз.

Әдебиеттер

- 1 Қалиев С. Халық педагогикасын насихаттаудың маңызы мен мәні // Мұрагер. – 1992.
- 2 Артановский С.Н. Историческое единство человечества и взаимное влияние культур. – 1967.
- 3 Қасымжанов А.Х. Болашақ және менталитет. – Алматы: Ниса. – 1998.
- 4 Әбжанов Х. «Алаш ұлықтаған ұлттық идея» // Егемен Қазақстан. – 2008. – № 174. – 13 маусым.
- 5 Кішібеков Д. Қазақ менталитеті: кеше, бүгін, ертең. – Алматы: Ғылым, 1999.
- 6 Айталы А. Ұлттық идея. – Алматы, 2006.

References

- 1 Kaliev S. Halық pedagogikasyн nasihatтаудың маңызы мен мәні // Mұrager, 1992.
- 2 Artanovskiy S.N. Istoricheskoe edinstvo chelovechestva i vzaimnoe vliyanie kul'tur. – 1967.
- 3 Qasymzhanov A.H. Bolashaq zhәне mentalitet. – Almaty: Nisa. – 1998.
- 4 Әbzhanov H. «Alash ұлықтаған ұлттық ideya» // Egemen Qazaqstan. – 2008 zh. – № 174. – 13 mausym.
- 5 Kishibekov D. Qazaq mentaliteti: keshe, bygin, erten. – Almaty: Fylym, 1999.
- 6 Aytaly A. Ylttyk ideya. – Almaty, 2006.